

DOI:10.26104/NNTIK.2023.18.26.068

Базарбаева Г.Д.

**ЖАҢЫ СӨЗДӨРДҮ ТҮЗҮҮ ЗАМАНБАП ДИНАМИКАЛЫК
ПРОЦЕССТЕРИНИН БИРИ**

Базарбаева Г.Д.

**ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫХ СЛОВ – ОДИН ИЗ ДИНАМИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССОВ СОВРЕМЕННОСТИ**

G. Bazarbaeva

**FORMATION OF NEW WORDS IS ONE OF THE DYNAMIC
PROCESSES OF MODERNITY**

УДК: 809.434.1

Иште компьютерлештирүү, маалыматташтыруу, ааламдашуу сыяктуу коомдук маанилүү процесстердин таасири астында заманбап тил маданиятында болуп жаткан өзгөрүүлөрдү чагылдыруунун каражаты катары жаңы лексиканы изилдөө маселелери каралат. Чет тилдердин кеңири жайылышынан улам кыргыз тилине англис тилинин сөз жасоо моделдери акырындык менен киргизилип жатканы, андыктан өздөштүрүлгөн сөздөр да тездик менен өсүп жаткандыгы аныкталды. Бул биринчи кезекте кыргыз кебинин ааламдашуу жана америкалашуу процесстерине байланыштуу. Ошентип, эне тилинде сүйлөгөндөрдүн сөз байлыгы тездик менен толукталат жана кеңейтилет. Анан ары, Интернеттин адам баласынын жашоо турмушунун бардык тармактарына кириши менен жаңы сөздөрдүн, жаңы терминдердин абдан тездик менен пайда болуп жана тарап жатышы өзгөчө белгиленет. Бул жерде оозеки чөйрөдөгү байланыш жалтысынан Интернет аркылуу түрдүү социалдык тармактарда өтүп жатканын белгилеп, андагы тил байлыгыбыздын өсүшүнө жана жазуу сапатыбыздын жакшырышына кошуп жаткан салымы изилденип жыйынтыкталат.

Негизги сөздөр: лексика, неологизм, жаңы лексика, лингвистикалык маданият, компьютерлештирүү, маалыматташтыруу, глобалдашуу, тилдер, жаңы терминдер, жаңы бирдиктер, сөз айкаштары, тил байлыгы, сөз жасоо модели.

В работе рассматриваются вопросы изучения новой лексики как средство отражения изменений, происходящих в современной лингвокультуре, под влиянием таких социально-значимых процессов, как компьютеризация, информатизация, глобализация. Было установлено, что в связи с широким распространением иностранных языков, словообразовательные модели английского языка постепенно внедряются и в кыргызский язык, следовательно, количество заимствований стремительно увеличивается. Это связано в первую очередь с процессом глобализации и американизации кыргызской речи. Таким образом, словарный запас носителей языка стремительно пополняется и расширяется. Кроме того, с проникновением Интернета во все сферы жизни человека очень быстро появляются и распространяются новые слова и новые термины. Здесь отмечается, что общение в устной сфере в основном осуществляется через Интернет в различных социальных сетях, изучается и делается вывод о его вкладе в

рост нашего языкового богатства и улучшение качества нашей письменной речи.

Ключевые слова: лексика, неологизм, новая лексика, лингвокультура, компьютеризация, информатизация, глобализация, языки, новые термины, новые единицы, словосочетания, языковые навыки, словообразовательная модель.

The paper deals with the issues of studying new vocabulary as a means of reflecting the changes taking place in modern linguistic culture, under the influence of such socially significant processes as computerization, informatization, globalization. It was found that due to the wide spread of foreign languages, the word-formation models of the English language are gradually being introduced into the Kyrgyz language, therefore, the number of borrowings is rapidly increasing. This is primarily due to the process of globalization and Americanization of Kyrgyz speech. Thus, the vocabulary of native speakers is rapidly replenished and expanded. In addition, with the penetration of the Internet into all spheres of human life, new words and new terms appear and spread very quickly. Here it is noted that oral communication is mainly carried out through the Internet in various social networks, it is studied and concluded about its contribution to the growth of our language wealth and the improvement of the quality of our written speech.

Key words: vocabulary, neologism, new vocabulary, linguistic culture, computerization, informatization, globalization, languages, new terms, new units, phrases, language skills, word-formation model.

Бул изилдөөнүн актуалдуулугу биринчи кезекте компьютерлештирүү, маалыматташтыруу, ааламдашуу сыяктуу социалдык маанилүү процесстердин таасири астында заманбап тил маданиятында болуп жаткан өзгөрүүлөрдү чагылдыруучу каражат катары жаңы лексиканы изилдөө зарылчылыгы менен шартталган жана жаңы сөздөрдү түзүү заманбап динамикалык процесстеринин бири экендиги менен аныкталат. Ал туруктуу терең изилдөөнү талап кылат. Мындан тышкары, жыл сайын көрүнүшү көбөйүп келе жаткан жаңы лексиканы иретке келтирүү жана тутумдаштыруу зарылдыгы менен аныкталат. Жаңы терминдерди топтоонун тез темпи илимий-техника-

лык прогресстин фонунда жүрүп жатат, мында компьютер тармагы алдыңкы дүйнөлүк индустрия болуп саналат.

Тил – жаңы сөздөр тынымсыз пайда болуп, эскирген сөздөр жок болуп кете турган жандуу лексикалык тутум. Бул өзгөрүүлөрдүн темпи бирдей эмес. Бүгүнкү күндө кайсы тил болбосун, кескин социалдык өзгөрүүлөрдүн натыйжасында көптөгөн жаңы түшүнүктөрдү белгилөө зарылдыгы келип чыккан мезгилди башынан өткөрүп жатат.

Тез өнүгүп жаткан коом, социалдык, экономикалык жана илимий-техникалык турмуштагы туруктуу өзгөрүүлөр жана жаңылыктар тилде чагылдырылбай койбойт. Тилдин сөз байлыгы жаңы бирдиктер менен толукталып турат [1].

XX кылымдын аягы неологизмдердин доору деп аталганы белгилүү. Өз заманына жараша заманбап адам бойдон калуу үчүн, цивилизацияны ар дайым артта калтырып, маалымат каражаттарынын тилин түшүнүү үчүн, тилде тынымсыз пайда болгон жаңы сөздөр менен таанышып, ошону менен анын түгөнгүс касиетин көрсөтүү керек. Көп учурда интернет аркылуу ватсап жана социалдык түйүндөр аркылуу маалыматтарды окуп олтуруп, көптөгөн сөздөр биз үчүн түшүнүксүз болуп калат.

Изилдөөнүн максаты – азыркы кыргыз тилиндеги неологизмдердин сөз жасоонун негизги моделдерин аныктоо жана алардын пайда болуу жолдорун белгилөө.

Неологизмдер адамдардын жаңы муктаждыктарына, саясаттагы, экономиканын өзгөрүшүнө, өлкөнүн социалдык, маданий жана руханий турмушундагы өзгөрүүлөргө байланыштуу келип чыгат, жаңы сөздөр жана сөз айкаштары дагы жаңы объектилерди, жаңы түшүнүктөрдү туюндурат. Бара-бара неологизмдер тилде сиңип, кеңири колдонула баштайт, бирок алардын бардыгы элдин эсинде сакталбайт.

Номинативдик стимулдардын басымдуу бөлүгү адам ишмердүүлүгүнүн социалдык, саясий, илимий-техникалык, маданий чөйрөлөрү тарабынан камсыздалып жаткандыгын эске алуу менен тил илиминин өнүгүүсүнүн азыркы этабында тилдик жана социалдык-маданий процесстерди комплекстүү изилдөө зарылчылыгы келип чыгууда. Алардын функционалдык аракеттеринде уламдан-улам ачык айкын көрүнөт. Мындай мамиленин максатка ылайыктуулугу маданияттын ааламдашуу процессине байланыштуу ого бетер айкын көрүнүп турат. Ал элдердин дүйнөлүк системага интеграциясынын тездеши катары түшүнүлөт жана дүйнөлүк коомчулуктун глобалдык маалыматташтырылышы менен коштолот.

Кыргыз тилинде сөз жасоочу элементтер көбүнчө чет элдик сөздөргө мүнөздүү сөз жасоо модели же бул моделдин элементтери менен бирге колдонулат [2].

Кыргыз тилинин кээ бир неологизмдерин тал-

дап көрөлү.

1) *оффшордук*, оффшордук акча, англис тилинен «эркин» деген маанидеги оффшордук зона. (оффшордук фирма өзүнүн негизги кеңселери жана операциялары бар же негизги инвесторлору болгон өлкөнүн чегинен тышкары катталган же катталган);

Бул неологизмдин пайда болуу ыкмасы англис сөзүнүн моделдик мүнөздөмөсү боюнча пайда болот.

2) *демпинг* – «азайтуу», англис тилинен. (dumping – өлкөнүн же компаниянын товарды тышкы рынокто ички рынокто коюлган баага караганда төмөн баада экспорттоосу).

Бул мисалда сөз жасоо суффикстик жол менен ишке ашат, мында инг суффикси кошулат;

3) *гуглить* – Google Интернет издөө системасынын жардамы менен Интернеттен маалымат издөө.

Бул неологизм ачык эле англис тилинен алынгандыктан, анын сөз жасоо модели англис тили болуп саналат.

4) *дедлайн* – тапшырма аткарылышы керек болгон мөөнөт (дата же убакыт).

Англис тилинен алган. акыркы мөөнөт;

5) *паттерн* – бул социалдык-гуманитардык билимдин заманбап методологиясында үлгү, (шаблон, стиль, үлгү) - түшүнүгүнө жакын термин;

6) *волонтер* – акчалай сыйлык күтпөстөн, жалпы элдин кызыкчылыгы үчүн ыктыярдуу ишти жүзөгө ашыруучу адам. Түпкү маанисинде – аскер кызматына өз ыктыяры менен кирген адам;

Ошондой эле, мурунку мисалдагыдай, бул сөз француз тилинен алынган (француз тилинен *volontaire*, латын тилинен *voluntarius*);

7) *дресс-код* – белгилүү иш-чараларга, уюмдарга, мекемелерге барганда талап кылынуучу кийим формасы.

Түзүлгөн (англ. dress code – кийим коду) англис тилине окшош сөз жасоо моделине ылайык;

8) *сноуборд* – карда тактайда жүрүү, (англисче snow – snow жана board – board);

9) *сноублэйд* – эң чоң лыжаларда карда лыжа тебүү (англ. Snowblade – лыжа лыжалары);

Бул учурларда сөздөрдүн жасалышы да англис модели боюнча жүрөт;

10) *CIO* – (англ. Chief Information Officer) – маалыматташтыруу боюнча менеджер (начальник), маалыматтык технологиялар боюнча директор.

Бул неологизмдин аббревиатуранын кыргыз тилдүү аналогу жок экендигине карабастан, ал бизнес чөйрөсүндө кыргыз тилинде кеңири колдонулат. Англис модели боюнча аббревиатура аркылуу түзүлгөн: Abbr-N;

11) *копирайтер* – жарнак жана презентация тексттерин жазуу боюнча адис;

12) *стартап*, старт-ап компания – жаңыдан түзүлгөн, өзүнүн бизнесин инновациянын негизинде

курган, рынокко чыга элек же жаңыдан чыга баштаган жана ресурстары чектелген компания.

13) *лифтинг* – көтөрүү, (англ. lifting – көтөрүү);

14) *пилинг* – бетти тазалоо, (англ. peeling – таза-лоо);

15) *вендинг* – (англ. Vending) автоматташтырылган системаларды (автоматтарды) пайдалануу менен товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатуу.

Бул мисалдардын англис тилиндеги уңгулары бар жана англис тилиндегидей инг, суффикстерин кошуу менен герунд формасын түзөт.

16) *скраб* – пилинг, терини тазалоо үчүн крем.

Башка тилден алуунун дагы бир мисалы (англ. to scrub – scratch). Ал эми бул учурда сөз жасоонун төмөнкү моделине ылайык конверсия ыкмасы колдонулат;

17) *мейнстрим* – белгилүү бир мезгил ичинде кандайдыр бир чөйрөдө (илимий, маданий ж.б.) үстөмдүк кылуучу багыт.

Ал (англисче mainstream – негизги агым) сөз жасоо ыкмасы - негизги составдан түзүлөт.

18) *интерфейс* – бир системаны экинчиси менен байланыштыруунун каражаттары жана эрежелери, көбүнчө маалыматтык технологиялар чөйрөсүндө: адам-компьютер, компьютер-тармак, процессор-диск.

Англис тилинен (interface) эки уңгу, inter префиксин жана face зат атоочту кошуу менен түзүлгөн.

19) *скриншот* – түзүлүш тарабынан кабыл алынган жана колдонуучу монитордун экранында же башка визуалдык чыгаруу түзүлүшүндө эмнени көрүп жатканын так көрсөткөн сүрөт.

20) *копитаст* – башка адамдардын web – ресурстарынан алардын web баракчаларында маалыматтарды механикалык көчүрүү жолу менен пайдалануу.

Негизги түзүлүштүн сөз жасоо ыкмасы менен жана төмөнкү сөз жасоо модели боюнча (анг. сору – сору жана paste – коюу) түзүлөт;

21) *байбэк* – ал кыргыз тилинде Кун деген мааниде төлөнөт. «Вуу», түзмө-түз «byu back», «кайра сатып алуу» – кайтаруу, бирок кайра кайтаруу эмес.

22) *спойлер* – кинодо, компьютердик оюндарда, адабиятта - авторлор ойлоп тапкан интриганы жок кылган, анын башынан өтүшүнө, өз алдынча сезилишине жол бербеген, көрүүчүнү/окуучуну анын кандайдыр бир бөлүгүнөн ажыраткан, мөөнөтүнөн мурда ачылган маанилүү сюжеттик маалымат.

23) *бэби-бокс* – оорукананын же социалдык мекеменин дубалына видеокамералар жана күзөтчүлөр жок караңгы жерге орнотулган атайын бешик керебети бар инкубатор. Бир эшиги сыртта, экинчиси үй ичинде.

Ал англис аналогу боюнча негизги куруу ыкмасын колдонуу менен, эки англис зат атоочтордон

baby жана box түзүлгөн.

24) *фотосет* – тартылган фотосүрөттөрдүн сериясынан турган объектти сүрөткө тартуу процесси; фотосессияда тартылган сүрөттөрдүн сериясы.

25) *фандрейзинг* – белгилүү бир социалдык долбоорду да, бир жалпы идея менен бириктирилген долбоорлордун сериясын да ишке ашыруу максатында уюм (негизинен коммерциялык эмес) тарабынан каражаттарды жана башка ресурстарды тартуу процесси.

26) *афтершок* – негизги сейсмикалык соккуга салыштырмалуу интенсивдүүлүгү азыраак кайталанган сейсмикалык сокку.

27) *колл-центр* – компанияга, мекемеге ар кандай байланыш каналдары боюнча келип түшкөн чалууларды иштеп чыгуу үчүн оператордук борбор, көбүнчө - телефон чалууну тейлөө;

28) *андерграунд* – азыркы искусстводогу (музыка, адабият, кино., көркөм сүрөт ж.б.) массалык маданиятка, негизги жана расмий искусствого карама-каршы келген чыгармачылык тенденциялардын жыйындысы.

29) *байопик* – кино-биография, адамдын же элдин жашоосундагы драмалык учурларды көрсөткөн тасма.

Бул сөз (англ. biopic – биографиялык сүрөт) деген сөздөн, эки кесилген уңгуну бириктирүү аркылуу түзүлгөн.

30) *Ньюсмейкер* – иши атайылап же атайылап эмес пиарды камтыган жана ЖМКнын туруктуу кызыгуусун жараткан адам. Адатта журналисттерди Ньюсмейкердин учурдагы ишмердүүлүгү, макамындагы өзгөрүүлөр, чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр жана жеке жашоосу кызыктырат.

Ошентип, биз кыргыз тилинин 30 неологизмин карап чыктык жана теориялык негизде көптөгөн интернет булактарынан жана массалык маалымат каражаттарынан тандалып алынган неологизмдер көбүнчө англис тилинен алынган жана окшош сөз жасоо моделдери колдонуларын аныктадык.

Лексика бардык тилдердин эң мобилдүү бөлүгү, анткени ал ар кандай экстралингвистикалык факторлордун, адамзаттын жашоосуна түздөн-түз байланышкан өзгөрүүлөрдүн таасиринде болот. Демек, маалымат технологиялары жаатында неологизмдерди колдонуу темасын актуалдуу деп эсептесе болот, анткени азыркы учурда кайсы гана тил болбосун ММКнын эсебинен жаңы лексикалык бирдиктер менен толукталып турат. Жаңы сөздөрдүн пайда болушунун негизги булактарынын бири – Интернет, вотап жана социальнык түйүндөр. Бул чөйрөдөгү неологизмдер туруктуулук жана тездик менен пайда болуп жатат.

Бүгүнкү күндө интернеттин пайда болушу, ооз-эки байланыштын эбегейсиз жаңы чөйрөсүнүн пайда

болушу менен кандайдыр бир мааниде жазуу (визуалдык), ал эми кандайдыр бир мааниде оозеки түрдөгү белгилүү бир ортоңку типтеги ооз-эки байланыш пайда болду деп айтууга болот. Кабыл алуу ыкмасы боюнча бул, албетте, визуалдык сүйлөө, башкача айтканда, көз менен кабыл алынат. Ошол эле кээ бир башка өзгөчөлүктөрүнө да тиешелүү. Мисалы, биз сүйлөшүү учурунда узак паузаларды жасай алабыз, бул оозеки сүйлөшүүдө кабыл алынбайт. Диалог бизди заматта репликага түртөт. Ошентип, техникалык жактан алганда, бул жазуу тили. Бирок колдонулган тилдин структурасы жагынан - албетте, оозеки.

Чынында эле, бизди курчап турган бардык нерсе өзгөрүп жатат. Байланыш жана анын шарттары да өзгөрүүдө, бул өз кезегинде тилге таасирин тийгизет. Эң жөнөкөй мисал келтирели: азыркы жазма тилде, биринчи кезекте интернетте, СМСте көптөгөн аббревиатуралар пайда болду. Мунун себеби, биринчиден, СМС үчүн символдордун көлөмү жөн эле чектелген, экинчиден, телефондо же компьютердин клавиатура-сында терүү ылдамдыгы сөзгө караганда жайыраак. Жазуу тилинин жетишсиздигинин ордун толтуруу үчүн көбүрөөк кыскартуулар чыгарылат. Кеп интернеттин баарлашуу жанрлары жөнүндө болуп жатат. Булар форумдар, баарлашуу бөлмөлөрү, ICQ, блогдор, блог комментарийлери ж.б. сыяктуу сүйлөө аймактары. Интернеттин ушул өзгөчө бөлүгүн белгилейбиз. Бул жерде оозеки чөйрөдөгү байланыш жалпысынан Интернетке өтүп жатканын белгилей кетүү маанилүү. Мурда оозеки кылып жүргөнүбүздү көбүнчө жазуу жүзүндө жасайбыз. Мурда телефон чалуу менен чечилчү кээ бир маселелер азыр СМС аркылуу чечилет. Бул жүрүм-турум дагы сылык болуп эсептелет. Андыктан биз маектештин тынчын албайбыз. Ал катка такыр жооп бербешти мүмкүн. Оозеки кайрылууга жооп берүү кыйыныраак эмес. Ошентип, биздин байланыштын бир бөлүгү аткаруу жана кабыл алуу жагынан бул «жазуу» баскычына өтү.

Эгерде биз интернетте жазуу түрүндө көбүрөөк же активдүү баарлаша баштасак, бул сүйлөө кандайдыр бир деңгээлде жакшы эмес экенин түшүнөбүз. Байланыштын эки түрүнүн тең артыкчылыктары да, кемчиликтери да бар. Жазуу сүйлөөнүн артыкчылыктарын жогоруда айтып өтүм – ал жакшы сакталат жана алыскы аралыктарга берилет. Мындан тышкары, бул дагы ченемдүү болуп саналат. Ал сакталгандыктан, аны талдап чыгууга болот. Бирок оозеки сүйлөө да чоң артыкчылыктарга ээ. Ооба, синхрондук деңгээлде жазма сөз оозеки сүйлөө, жазууга

көбүрөөк окшош. Оозеки тил жазуу тилине караганда алда канча ылдам. Чет тилге туш болгондо биз оозеки кепти кабыл алууда кыйынчылыктарга дуушар болобуз. Биз аны талдай албайбыз. Бирок эне тили үчүн ылдамдык, албетте, жакшы сапат. Жана, акырында, ал жазууга караганда алда канча бай. Үндүн катуулугу, интонациясы, үнгө өзгөчө басым жасоо. Жазылбай турган сөздөр көп. «Хм», «А», «Е» сыяктуу интерфекциялар. Ал тургай, «эканье» деп аталган нерсе да белгилүү бир функцияларды аткарат. Мунун баары оозеки кептин байлыгы. Аны менен биз көп нерсени жеткире аласыз. Кээде жазылган фраза таарынычты жаратат, анан анда ирония бар экени билинип калат, бирок окурман аны жазууда кармаган эмес.

Демек, коммуникациянын басымдуу бөлүгү жазуучулук чөйрөгө кирсе, бул кепти байытуу маселеси сөзсүз түрдө жаралат [3]. Биз оозеки сүйлөө режимине жакын режимде баарлаша баштайбыз.

Эң жөнөкөй мисал – «смайликтер».

Мисалы, алар иронияны көрсөтүшөт. Кашанын ичинде «тамаша» дегендей. Негизи, алар ар кандай функцияларды аткара алышат. Маанайды жеткире алат. Айтмакчы, бул сөзсүз түрдө оозеки кепте камтылган эмес. Телефондук сүйлөшүүдө биз үчүн маанайды жеткирүү бир топ кыйын. Ал эми кадимки сүйлөшүүдө биз аны мимиканын жардамы менен жеткиребиз. Смайликтер пайда болгондон бери, алар тездик менен өнүгүүнүн үстүндө. Азыр бизде жүздөрдүн бүтүндөй топтому бар, алардын ичинен биз ылайыктуусун тандап, аны автоматтык түрдө текстке колдонуубуз.

Азыркы этапта компьютердик технологиянын терминологиясынын өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн жана экстралингвистикалык шарттуулугун ачып берүү, бул анын андан ары өнүгүшүн болжолдоого жардам берет.

Адабияттар:

1. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов [Текст] / Н.З. Котелова. // Новые слова и словари новых слов. - Л.: Наука ЛО, 1983. - С. 71-81.
2. Базарбаева Г.Д. Азыркы лингвистикада неологизмдин маани-маңызы <https://elibrary.ru/item.asp?id=25934442>. Республиканский научно-теоретический журнал Известия вузов. - Бишкек, 2014. - №12. - С.108-111.
3. Плотникова Л.И. Процесс порождения нового слова в условиях коммуникации // Язык. Система. Личность / Материалы Международной научной конференции [Текст] / Л.И. Плотникова. - Екатеринбург, 1998. - С. 124-128.